

JOVENTUT, IMMIGRACIÓ, CONSCIÈNCIA DE CLASSE I COHESIÓ SOCIAL. UNA LECTURA PEDAGÒGICA DE L'OBRA ESCRITA D'ALFONSO CARLOS COMÍN.

Joan Soler Mata
Universitat de Vic

Resum

El compromís personal, social, polític i cultural d'Alfonso Carlos Comín (1933-1980) està impregnat d'una vocació educadora amb voluntat d'influir en el canvi de mentalitats de la societat del seu temps. L'humanisme, el personalisme, el marxisme i el cristianisme són la saba que nodreix la reflexió crítica i l'acció social i política de Comín. En l'obra escrita emergeixen temes nuclears que, en el període 1950-1980, marquen la dinàmica de la societat catalana i espanyola des de la perspectiva de la cohesió social en el context ideològic de la lluita de classes: immigració, joventut obrera, consciència social, consciència de classe, crisi de valors, accés a la cultura, resistència, etc.

La comunicació vol aportar una lectura i interpretació pedagògica de l'obra escrita de Comín. Entroncant amb la tradició hermenèutica, ens sembla pertinent interrogar els textos de Comín per ampliar el debat entorn de la cohesió social i l'educació durant la segona meitat del segle xx.

Paraules clau: Immigració, joventut obrera, consciència social, consciència de classe, humanisme, personalisme, marxisme, cristianisme, cultura.

Resumen

El compromiso personal, social, político y cultural de Alfonso Carlos Comín (1933-1980) está impregnado de una vocación educadora con voluntad de influir en el cambio de las mentalidades de la sociedad de su tiempo. El humanismo, el personalismo, el marxismo y el cristianismo son la savia que nutre la reflexión crítica y la acción social y política de Comín. En su obra escrita emergen temas nucleares que, durante el periodo 1950-1980, marcaron la dinámica de la sociedad catalana y española desde la perspectiva de la cohesión social en un contexto ideológico de lucha de clases: inmigración, juventud obrera, conciencia social, conciencia de clase, crisis de valores, acceso a la cultura, resistencia, etc.

La comunicación pretende aportar una lectura e interpretación pedagógica de la obra escrita de Comín. Enlazando con la tradición hermenéutica, parece pertinente interrogar los textos de Comín para ampliar el debate acerca de la cohesión social y la educación durante la segunda mitad del siglo xx.

Palabras clave: Inmigración, juventud obrera, conciencia social, conciencia de clase, humanismo, personalismo, marxismo, cristianismo, cultura

Abstract

The social, political, cultural and personal commitment of Alfonso Carlos Comín (1933-1980) is impregnated by an educating vocation that wants to influence in the change of mentalities of the society. Humanism, Personalism, Marxism and Christianity are the sap that nourishes the critical thought and the social and political action of Comín. In his written work come up subjects that, in the period 1950-1980, mark the dynamic of the Catalan and Spanish society from the perspective of the social cohesion in the ideological context of the class war: immigration, working youth, social conscience, conscience of class, crisis of values, access to the culture, resistance, etc.

The communication wants to contribute a pedagogical reading and interpretation of the written work of Comín. To connect with the hermeneutics tradition, it seems pertinent for us to interrogate the texts of Comín to expand a debate that surrounds the social cohesion and the education during the second half of the 20th century.

Key words: Immigration, working youth, social conscience, conscience of class, Humanism, Personalism, Marxism, Christianity, culture

1. Presentació: la dificultat i el repte de llegir i aproximar-se a Comín

La persona i l'obra d'Alfonso Carlos Comín Ros (Saragossa, 1933-Barcelona, 1980) ens ofereixen algunes claus per entendre diversos moments i dinàmiques de la societat catalana i espanyola. L'evolució d'alguns sectors de la joventut catòlica, el compromís amb el moviment obrer, l'ebullició de les utopies renovadores de les dècades de 1960-1970, la renovació de l'Església, l'aproximació entre el marxisme i el cristianisme, la reconciliació de la societat catalana i espanyola i la lluita per la democràcia serien alguns exemples significatius d'aquests moments i dinàmiques en els quals cal situar la figura de Comín, que, per aquests i altres motius, ha de ser considerat, analitzat i entès com un "home del seu temps".

La biografia i el llegat –sobretot escrit– de Comín no són cap terreny verge perquè són diverses i nombroses les aproximacions i estudis seriosos i aprofundits que se n'han realitzat. Des de la seva mort l'any 1980, Comín ha estat objecte d'estudi, reflexió o creació literària i/o filosòfica per autors de tanta notorietat com diversitat. Una llista necessàriament incompleta ens en dóna una visió des de posicions i angles diversos i complementaris: Albert Marzà, José María Valverde, Juan N. García Nieto, Llorenç Gomis, Josep M. Rovira Belloso, M. Lluïsa Oliveres, Josep M. Castellet, Teresa Pàmies, Ignasi Riera, Maria

Comín, Francisco J. Carmona, Agustín García Chicón, José Antonio González-Casanova o Joaquim Sempere, per citar-ne només alguns.¹ En tots ells apareix la complexitat i imatge polièdrica d'un personatge que, segons Marzá, cal considerar com a cristià, marxista, polític, intel·lectual i home d'Església.² No hi ha dubte que aquest caràcter polièdric i complex és una dificultat per aproximar-se a Comín i interpretar-lo. Existeix, a més, la dificultat afegida d'intentar dir quelcom de nou enmig de tantes veus autoritzades, i el perill, sempre present en qualsevol exercici intel·lectual des d'una perspectiva interpretativa, de no enfocar prou bé la lectura i el diàleg amb els textos.

Aquesta comunicació forma part d'un estudi més ampli amb la finalitat de reconstruir les principals fites i aportacions dels diferents corrents del pensament socialista a Catalunya en relació amb l'educació. En les pàgines que segueixen no pretenem aportar nous elements biogràfics ni cap nova interpretació sobre el nucli d'un pensament que Albert Marzá ha sintetitzat en tres elements fonamentals: cristianisme, marxisme i cultura.³ Són els nuclis d'una àmplia obra escrita que també admet una lectura pedagògica perquè el compromís personal, social, polític i cultural d'Alfonso Carlos Comín està impregnat d'una vocació educadora amb voluntat d'influir en el canvi de mentalitats de la societat del seu temps. L'humanisme, el personalisme, el marxisme i el cristianisme són la saba que nodreix la reflexió crítica i l'acció social i política de Comín. En l'obra escrita emergeixen temes nuclears que, en el període 1950-1980, marquen la dinàmica de la societat catalana i espanyola des de la perspectiva del que actualment anomenem cohesió social en el context ideològic de la lluita de classes: immigració, joventut obrera, consciència social, consciència de classe, crisi de valors, accés a la cultura, resistència, reconciliació, etc.⁴

1. La Fundació Alfonso Carlos Comín té a disposició dels estudiosos i lectors una pàgina web on es pot consultar una àmplia i diversa bibliografia de textos publicats de i sobre Comín: www.fda.comin.org

2. Vegeu: MARZÀ, Albert. *Alfonso Comín, esperança en la història*. Barcelona: Ed. 62, 1995.

3. Vegeu: MARZÀ, Albert. "Alfonso Comín: cristianismo de esperanza y liberación", *Sal Terrae*, Valladolid, 1 de juny de 1998, p. 487-500.

4. La Fundació Comín va publicar entre 1986 i 1994 els set volums de l'*Obra completa* editats fins ara. Els índexs dels diferents volums es poden consultar a la pàgina web de la Fundació. Per a les referències a l'obra escrita de Comín utilitzarem els textos publicats en aquests volums.

Les pàgines que segueixen volen ser una reflexió pedagògica sobre aquesta obra escrita a partir de la relectura d'alguns textos. La terra, la ruta, la paraula, el diàleg, l'acció i el compromís són nuclis d'un pensament sòlid i coherent que, a més d'admetre una lectura pedagògica des de fora, té una base i orientació també pedagògica. Cal tenir present que, entre altres activitats i com veurem més endavant, Comín va ser professor en diverses institucions i centres de formació professional i superior, va exercir de director literari, va treballar i escriure a la revista *El Ciervo* i va intervenir en la formació i acció sindical, quatre àmbits d'actuació clarament educatius.⁵

2. Comín i l'educació: de l'itinerari formatiu al compromís i la pràctica

La biografia de Comín ens ofereix la possibilitat de reconstruir en detall el propi itinerari formatiu. Després de la solidesa dels estudis reglats del batxillerat cursat en els Jesuïtes de Sarrià i de la carrera d'enginyeria industrial acabada l'any 1959 a l'Escola Tècnica d'Enginyers de Barcelona, cal referir-se a l'àmbit formal i informal per comprendre l'itinerari posterior, la pràctica i el compromís social.

L'educació tradicionalista i burgesa rebuda en el si de la família contrasta amb l'obertura d'horitzons que va causar el desvetllament de Comín, segons l'expressió utilitzada per Albert Marzà (1995). De fet, l'anàlisi de la reconstrucció del procés de canvi religiós que va tenir lloc en el si d'alguns nuclis de la generació de Comín ha estat objecte d'estudi. Així ho fa Francisco J. Carmona quan ressegueix i analitza la biografia i el context del jove Comín per trobar-hi les causes i els elements que marquen el pas d'una identitat catòlica conservadora a una nova identitat de caràcter clarament progressista.⁶

5. La biografia completa de Comín es pot resseguir en la cronologia elaborada per Maria Lluïsa Oliveres, "Nota biogràfica", publicada a la revista *Taula de canvi*, juny 1981, extra núm. 3, p. 8-20. Aquesta cronologia també està reproduïda dins: *Obra completa*, volum VII, p. 693-707.

6. Vegeu: CARMONA, FRANCISCO J. *Cambios en la identidad católica: juventud de Alfonso Carlos Comín*. Madrid: Libertarias / Prodhufi, 1995.

Des del punt de vista educatiu, aquesta obertura es produeix sobretot en tres àmbits diferents però mai desvinculats entre ells, sinó entreteixits i amb forta presència en l'experiència vital:

a) **L'educació social** viscuda a partir de la participació en el SUT (Servicio Universitario del Trabajo) amb el pare Llanos a partir de 1954.⁷ Sens dubte que els seminaris, camps de treball i el treball domini- cal l'aproparen a la realitat del món obrer i van desencadenar un impuls en el procés de ruptura amb la formació rebuda. En aquest àmbit social cal destacar l'empremta deixada per la revista *El Ciervo*, dirigida pels germans Llorenç i Joan Gomis. Alfonso Comín va integrar-se en el consell de redacció l'any 1955 i, des d'aquest lloc, va connectar amb les arrels del catolicisme social més progressista. A *El Ciervo* descobreix el personalisme de Mounier i la revista *Esprit*, i ho converteix en un referent del propi pensament que, a poc a poc, va construint i desenvolupant: "*Mounier supuso una esperanza: la esperanza de poder ser católico y participar en la historia del mundo al mismo tiempo, la esperanza de poder pertenecer a la Iglesia y arraigarse en el compromiso revolucionario, (...) Por lo demás enseñó también a convivir, pensar y trabajar con las diversas corrientes del pensamiento contemporáneo en las que Mounier había ido encontrando piezas del puzle de la verdad histórica*".⁸

b) **L'educació política**, gestada en els primers anys de vida universitària, es va consolidant amb l'entrada en el Front d'Alliberament Popular (FLP) a partir de 1956. Així s'inicia un itinerari que culminarà l'any 1974 amb la decisió de militar en el PSUC, adoptada conjuntament amb un nombrós grup de militants procedents de Bandera Roja. És ben patent, estudiada i coneguda la influència del marxisme en la formació intel·lectual i política de Comín a partir de la lectura dels pensadors marxistes més rellevants. Entre una llarga llista, alguns dels referents més importants serien Louis Althusser, Antonio Gramsci, Robert Havemann, Lucio Lombardo-Radice, Roger Garaudy, Georg

7. Vegeu: GRACIA GARCÍA, Jordi. *Estado y Cultura: el despertar de una conciencia crítica bajo el franquismo (1940-62)*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1996.

8. Vegeu: COMÍN, Alfonso C. "Introducción a la obra de Emmanuel Mounier", dins *Obra completa*, volum I. Barcelona: Fundació Comín, 1986, p. 661-731. Es tracta de la introducció a les *Obras* de Mounier publicades per Laia l'any 1974.

Lukács, Marta Harnecker i, sobretot, Ernst Bloch. De fet, aquesta sòlida formació marxista i la posterior elaboració que en va fer són la causa que Comín sigui considerat ell mateix com un intel·lectual destacat dins el corrent del marxisme crític occidental del seu temps.⁹

c) **L'educació espiritual** té un referent en la figura de Charles de Foucauld i els Germans i Germanes de la Fraternitat amb qui va entrar en contacte l'any 1957 i amb els quals es va amarar de l'actitud i pràctica de la simplicitat i el compromís amb els pobres. La pertinença al moviment catòlic internacional Pax Christi i les estades a la comunitat dels Drapaires d'Emmaús de l'Abbé Pierre (1958) i a la comunitat pacifista de l'Arca amb Lanza del Vasto (1959) són altres fites de la construcció d'una espiritualitat compromesa que ja no va abandonar.

Justament com a conseqüència del compromís construït entorn dels eixos social, polític i espiritual té lloc un fet que marcarà profundament l'itinerari formatiu de Comín, de manera compartida amb la seva esposa, Maria Lluïsa Oliveres. Es tracta de la decisió de viure a Andalusia, concretament a Màlaga, en el barri obrer de les Escuelas Profesionales del Ave María durant el període 1961-1965. Aquesta experiència és cabdal per entendre el pensament i el compromís social posterior de Comín: el treball al servei dels pobres, el coneixement d'una altra realitat i la lluita en defensa dels drets més bàsics.¹⁰ L'interès posterior pels immigrants de la *España del Sur* neix en aquesta experiència vital que, sense cap mena de dubte, constitueix una etapa cabdal del viatge iniciàtic que integra la formació d'Alfonso Comín.¹¹

Amb aquest bagatge formatiu podem sistematitzar, de manera necessàriament sintètica, l'activitat educativa posterior de Comín en quatre direccions:

1r) En la docència: a Màlaga en les Escuelas Profesionales del Ave María, la Escuela Profesional del Palo i la Escuela Técnica de Peritos

9. Vegeu: COMÍN, Alfonso. *Por qué soy marxista y otras confesiones*. Barcelona: Laia, 1979. Dins de l'*Obra completa*, volum III. Barcelona: Fundació Comín, 1987, p. 231-369.

10. Vegeu: RUIZ MUÑOZ, José Antonio. *El movimiento obrero en Málaga, años 1965-1977*. Málaga: Servicio de Publicaciones / Diputación de Málaga, 1999.

11. Vegeu: COMÍN, Alfonso C. *Noticia de Andalucía*, dins *Obra completa*, volum I. Barcelona: Fundació Comín, 1986, p. 297-573; *España del Sur. Obra completa*, volum IV. Barcelona: Fundació Comín, 1987 (Publicat inicialment l'any 1965 a l'editorial Tecnos de Madrid).

Industriales. A Barcelona, a l'Escola Tècnica Professional del Clot, a la Escuela de Mandos Intermedios (EMI) en el mateix barri, a l'Institut Catòlic d'Estudis Socials (ICESB) i a l'Institut d'Estudis Laborals d'ESADE.

2n) Com a director editorial a Nova Terra, Estela i Laia, en la qual va impulsar, per exemple, la prestigiosa col·lecció de Textos filosòfics. També va treballar a Edicions 62.

3r) Com a publicista, sobretot, a la revista *El Ciervo* i, posteriorment, a *Taula de Canvi*, que funda i dirigeix a partir de 1976. Cal esmentar també la llista d'articles publicats en nombroses revistes espanyoles i estrangeres: *Aún*, *Índice*, *Cuadernos para el Diálogo*, *Triunfo*, *Esprit*, *Témoignage Chrétien*, *Stampa*, *Terre entière*, *Quèstions de Vida Cristiana*, etc.

4t) En l'acció sindical i política amb una forta preocupació per la formació dels treballadors vers l'adquisició d'una veritable consciència de classe des d'una dimensió cultural.¹²

Aquesta intensa i extensa activitat pràctica és una font inesgotable de reflexió personal i intel·lectual sobre la qual Comín va construir un pensament sòlid i complex articulat entorn d'una antropologia cristiana i marxista que, segons la nostra perspectiva, també admet una lectura pedagògica.¹³

3. Els fonaments pedagògics d'una obra completa i complexa

“Deseábamos asumir nuestra responsabilidad prometeica y cristiana al mismo tiempo” (Comín, 1977)¹⁴

La vocació i la tasca educadora de Comín són ben evidents a partir de la revisió i anàlisi de la biografia. L'extensió, amplitud temàtica i complexitat de l'obra escrita dificulten qualsevol sistematització, en-

12. Vegeu: COMÍN, Alfonso. *Qué es el sindicalismo*. Barcelona: La Gaya Ciencia, 1976 (dins el volum II de l'Obra Completa); “Por una estrategia sindical”, dins *Obra completa*, volum I. Barcelona: Fundació Comín, 1986, p. 575-660.

13. Vegeu: GARCÍA CHICÓN, Agustín. *La antropología cristiano-marxista en Alfonso Carlos Comín*. Màlaga: Ayuntamiento de Màlaga / Área de Cultura, 2002.

14. COMÍN, Alfonso C. “La reconstrucción de la palabra”, dins *Obra completa*, volum II. Barcelona: Fundació Comín, 1986, p. 704. Aquest assaig va ser publicat inicialment per Ediciones Paulinas de Madrid l'any 1977.

cara que sigui amb l'única finalitat de comprendre millor el significat del seu pensament. Josep M. Castellet, amic però també estudiós de l'obra de Comín, planteja la dificultat de la comprensió global i alerta del perill de la fragmentació.¹⁵ Malgrat tot, l'anàlisi del pensament de Comín en relació amb l'educació, entesa en el sentit més ampli de transformació personal i social, requereix que fixem la mirada en alguns conceptes nuclears. En aquesta anàlisi n'hem escollit quatre: la ruta, la paraula, l'acció i la cultura. Els tres primers seran revisats a continuació de manera sintètica, i el quart –la cultura–, el tractarem en l'apartat final reservat a les conclusions.

Es tracta, com ja hem assenyalat, d'un pensament educatiu de base antropològica que, partint del diàleg entre l'home cristià i l'home nou marxista, focalitza l'interès en la persona humana i, sobretot, en l'home real que va a la recerca de la veritat, lluita pel propi alliberament i vol transformar el món. Es tracta, en definitiva, d'una utopia educativa fonamentada en la pràctica que constitueix el punt de partida i arribada del pensament de Comín.

3.1. *Pedagogia de la ruta*

“Hay toda una pedagogía de la ruta. Los boy-scouts lo saben muy bien. Se podría hablar de la liberación por la ruta”. (Comín, 1959)¹⁶

La ruta, el camí, el viatge, el pas d'un lloc a un altre, l'itinerari, l'evolució d'una situació a una altra, el canvi i la transformació formen part de l'obra de Comín i integren el fons de l'ideari educatiu que intentem reconstruir. El sentit de pertinença a un lloc concret, l'arrelament, l'arribada i, en definitiva, el reconeixement del context formen part també de l'univers conceptual de la ruta: és la preocupació per la realitat concreta i, al capdavant, per la persona concreta allò que guia i orienta l'activitat educativa. Transformem per passar d'una situació o d'una realitat a una altra. Comín ho va integrar en el propi

15. Vegeu: CASTELLET, Josep M. “Alfons Comín, un discurs interromput”, dins *Seductors, il·lustrats i visionaris. Sis personatges en temps adversos*. Barcelona: Ed. 62, 2009, p. 167-199.

16. COMÍN, Alfonso C. “Ir a pie”, dins *Obra completa*, volum V. Barcelona: Fundació Comín, 1989, p. 162-164. Article publicat a la revista *El Ciervo*, juliol 1959.

itinerari educatiu, ple de múltiples rutes. Rutes exteriors (Andalusia, Catalunya, Cuba o Europa) o rutes interiors de caràcter intel·lectual o espiritual. Les obres escrites en són una mostra, i *Fe en la tierra* (1975)¹⁷ també s'ha de llegir en clau d'itinerari personal a través de rutes diverses arrelades en un context real. L'educació, doncs, és una ruta personal i col·lectiva i, a la vegada, és l'acompanyament en aquest itinerari per ajudar a prendre decisions que impulsin la transformació: “*El ir a pie tiene algo de símbolo de ir por la vida. El paso es lento y rápido a la vez, como el tiempo. A cada paso has dejado algo atrás para alcanzar algo que tenías delante. Con frecuencia se presentan encrucijadas. Hay que elegir. Como en la vida. Debes tirar por un camino o por el otro: de cuál hayas elegido dependerán nuevas elecciones*”.¹⁸

3.2. Pedagogia de la paraula

“*La Palabra ha establecido un invisible cordón umbilical entre la fábrica y el templo, no para alumbrar una nueva confusión entre fe y política, sino para recordar que la fe es cosa de los hombres en lucha por su liberación*”. (Comín, 1977)¹⁹

El pensament de Comín brolla del diàleg amb la cultura contemporània. És un procés d'autoformació que es va desenvolupant a partir del diàleg amb els textos per donar contingut i sentit a la paraula i convertir-la en “paraula d'acció”.

Segons ell, la paraula recobra el ple sentit quan es vincula a la realitat i al context concret. La necessitat de donar contingut a la paraula a través de la pràctica és un element clau del pensament de Comín. Per això l'educació és diàleg amb un mateix, amb el context, amb els textos i amb els altres. No és irrellevant, sinó ben al contrari, que Comín reclami la necessitat de reconstruir la paraula (o la Paraula, en majúscula, quan es refereix a qüestions religioses) i la valori com a instrument de reconstrucció (avui diríem de cohesió) social. El context històric del franquisme i la fractura social i ideològica de la postguerra

17. Vegeu: COMÍN, Alfonso C. *Fe en la tierra*, dins *Obra completa*, volum II. Barcelona: Fundació Comín, 1986, p. 277-612. Publicat inicialment a l'editorial Desclée de Brouwer de Bilbao, l'any 1975.

18. COMÍN, Alfonso C. “Ir a pie”, *Op. cit.*, p. 163-164.

19. COMÍN, Alfonso C. “La reconstrucción de la palabra”, dins *Obra completa*, volum II. Barcelona: Fundació Comín, 1986, p. 826.

i la dictadura plantegen la necessitat de la reconciliació, l'amnistia i la recuperació de les llibertats polítiques que només pot ser possible a través de la paraula i el diàleg obert.

La paraula reconstruïda a través del diàleg incessant és un element nuclear del procés educatiu perquè paraula i diàleg adquireixen capacitat de transformació: “*Se aprende a dialogar dialogando, como se aprende a participar participando. Se escoge un tema que pueda interesar a todos, relacionado con la vida de la escuela; un tema que les pueda interesar y hasta apasionar. Cada uno levanta la mano para hablar por turno. Todos escuchan cuando otro habla. Hay que oír todas las opiniones. Con orden y calma, cada uno expone la suya. Al final, si es posible, se adopta una posición común*”.²⁰

3.3. Pedagogia de l'acció

“*¿Qué puedo hacer yo, ingeniero industrial, aquí y ahora para ser fiel al mundo del trabajo y a mi profesión, para vivir dignamente evitando ser brazo de la justicia, instrumento de explotación ajena, para servir directamente según mis convicciones al pueblo al que me debo?*”. (Comín, 1962)²¹

En els textos de Comín –com en Gramsci i Mounier, per citar dos autors ben diferents però referents en la seva obra– hi ha una preeminència de la pràctica: l'home es realitza a través de l'acció. Aquest és un dels punts on conflueixen l'home marxista i l'home cristià. És el predomini de la vida sobre la consciència i de l'acció sobre la contemplació.

No hi ha educació –és a dir, procés de construcció personal– sense acció ni, per tant, compromís amb la millora de la realitat. L'educació és un instrument de canvi social per trencar la lògica de les desigualtats. Per tant, l'educació és acció i compromís i la pedagogia, com a teoria i reflexió sobre l'educació, es construeix des de la pràctica amb

20. COMÍN, Alfonso C. “*La letra con sangre no entra*”, dins *Obra completa*, volum V. Barcelona: Fundació Comín, 1989, p. 285-287. Article publicat a la revista *El Ciervo*, setembre de 1962.

21. COMÍN, Alfonso C. “*¿Qué puedo hacer yo? Un ingeniero*”, dins *Obra completa*, volum V. Barcelona: Fundació Comín, 1989, p. 327-333. Article publicat a la revista *El Ciervo*, octubre de 1962.

la finalitat de la construcció –sempre inacabada– de la Humanitat. D'aquí ve la referència anterior a la “paraula d'acció” per remarcar el valor de la consciència crítica que es vertebrava a través de la reflexió sobre la pràctica i el coneixement de la realitat: “*Si nuestras acciones, lo que hacemos, vienen a identificarnos en nuestro itinerario colectivo, nuestra creencia se desarrollará según sea nuestra práctica; será ésta la que determinará la credibilidad de cuanto decimos creer ante nuestros propios ojos y ante los de los demás*”.²²

4. La construcció d'una nova societat: joventut, immigració i consciència de classe

“El aprendizaje es tan viejo como el trabajo, tan viejo como el hombre. Donde ha habido trabajo, se ha tenido que aprender”. (Comín, 1969)²³

El contacte directe amb la realitat social del seu temps va portar Alfonso Carlos Comín a plantejar-se la problemàtica inherent a una nova societat que s'estava configurant a partir de l'arribada a Catalunya de les onades migratòries procedents de la resta d'Espanya. Era una societat amb clares diferències socials marcades pels factors de procedència, condició social i cultural i situació laboral i econòmica. Comín va fer-hi una immersió i es va fixar sobretot en els sectors juvenils d'aquesta societat i, més concretament, en la joventut obrera.

L'any 1974, Alfonso Comín i Juan N. García Nieto van publicar un estudi amb el títol *Juventud obrera y conciencia de clase* a l'editorial Cuadernos para el Diálogo.²⁴ Es tracta d'una investigació sociològica sobre la joventut obrera de Cornellà, realitzat l'any 1969, que exemplifica clarament l'interès per “la joventut que treballa i que ha emigrat” i ens apropa a la vocació pedagògica de Comín des del punt de vista de la pràctica. L'estudi aborda la integració del treballador, majoritària-

22. COMÍN, Alfonso C. *Fe en la tierra*, dins *Obra completa*, volum II. Barcelona: Fundació Comín, 1986, p. 290.

23. COMÍN, Alfonso C. *Encuesta sobre formación profesional. Análisis y comentario. Obra completa*. Volum VII. Barcelona: Fundació Comín, 1994, p. 245.

24. Vegeu: COMÍN, Alfonso; GARCÍA NIETO, Juan N. *Juventud obrera y conciencia de clase. Obra completa*. Vol. II. Barcelona: Fundació Comín, 1986, p. 17-276.

ment d'origen rural, dins una cultura urbana i industrial, i pretén analitzar la possible funció innovadora d'aquesta joventut en la societat receptora. En el marc de les lluites de fàbrica i de barri, els autors volen caracteritzar el procés d'incorporació militant dels joves treballadors al moviment obrer. La preocupació se centra en el desenvolupament de la consciència de classe entre la joventut obrera i en les possibles diferències entre immigrants i autòctons de cara a "*la comprensión de la problemática de la juventud obrera y del proceso migratorio que la condiciona en el seno de la actual formación social española en un análisis que vaya más allá del folklorismo generacional o del funcionalismo integrador*".²⁵

No hi ha dubte que en analitzar les relacions entre la immigració i la societat receptora catalana de la dècada de 1960, i en establir les diferències entre adaptació i assimilació per situar el procés d'integració i els comportaments socials dels immigrants, s'està plantejant en profunditat el tema de la cohesió social en aquell context i moment històric i en el marc ideològic de la lluita de classes. Els autors relacionen aquesta concepció de la societat amb la consciència social i la consciència de classe, dues fites d'un procés de conscienciació personal i social.

Aturem-nos un moment en ambdós conceptes que configuren un itinerari de conscienciació que va de l'individualisme a la consciència social, a l'instint de classe i a la consciència de classe: "*A partir de este contexto de búsqueda de una aproximación indicativa procederemos analizando un primer nivel de conciencia, al que corresponde lo que anteriormente hemos llamado conciencia social, y que se caracteriza por la percepción de cierta problemática social, todavía ambigua, y que no puede equipararse todavía al nivel propio del instinto de clase. Supone un estado de sensibilidad social próximo a este instinto, primera actitud receptiva a la información y a los valores propios del movimiento obrero*".²⁶

L'anàlisi de la consciència social es concreta en els indicadors següents: motivacions socials per alternar treball i estudis, inclinació a participar en accions que porten beneficis comuns, hàbits de lectura,

25. COMÍN, Alfonso; GARCÍA NIETO, Juan N. *Op. cit.*, p. 34.

26. *Ibidem*, p. 189.

comprensió de les relacions de producció, opinió sobre la legitimitat de la vaga, nivell de rebuig del sindicat vertical i, finalment, identificació amb la classe obrera. Per a la determinació del nivell de consciència de classe els autors van establir tres indicadors: la identificació de classe, la percepció antagònica de les relacions socials i de classe i la necessitat d'una organització autònoma de classe que respongui als interessos del moviment obrer. Al capdavant, allò que influeix en el pas del nivell de consciència social a la consciència de classe és un procés formatiu de dimensió individual i col·lectiva.

Lluny de plantejaments unívocs i simplistes, els autors analitzen els fenòmens socials des d'una perspectiva complexa partint de l'anàlisi marxista: "*Nuestro trabajo considera la emigración como un episodio de la lucha de clases. Este marco determina el tratamiento del problema catalán*".²⁷

Les conclusions de l'estudi ofereixen algunes tendències que constitueixen un punt de partida per a noves reflexions i recerques, però sobretot una referència per a la pràctica. Els autors s'interessen per una tipologia de joves que anomenen "actius – col·lectius". Malgrat ser una minoria, són joves que adopten una "actitud innovadora col·lectiva davant la societat receptora".²⁸ No hi ha dubte que darrere s'hi pot trobar la finalitat política i pedagògica de canalitzar inquietuds i iniciatives de cara a la transformació personal i social. Així ho evidencien les nou conclusions que tanquen l'estudi i que podem sistematitzar, a tall de resum, en tres apartats:²⁹

1) L'impacte del factor immigració i la condició de treball manual assalariat en la formació de grups amb consciència social i de classe.

2) La importància de la pràctica social en el procés d'adquisició de consciència de classe.

3) La influència del nivell de cultura i coneixements adquirits en el desenvolupament de la consciència social.

En síntesi, malgrat el risc de caure en el reduccionisme, podem confirmar el convenciment dels autors entorn de la influència de la pràctica social –l'acció col·lectiva orientada a la comunitat–, i de la formació

27. *Ibidem*, p. 71.

28. *Ibidem*, p. 245.

29. Vegeu les conclusions més rellevants de l'estudi a les pàgines 252-254 de l'obra citada.

individual –centrada en l’adquisició de coneixements– en el procés de conscienciació. No hi ha, però, cap procés formatiu que es pugui dissenyar sense conèixer el context i la realitat dels educands, en aquest cas la joventut obrera immigrada. Aquest és el punt de partida i, a la vegada, una de les conclusions que formen part de l’estudi i l’assaig de Comín i García Nieto.

Justament aquest element ja va integrar el nucli central d’un altre estudi citat en aquesta mateixa obra i publicat en el darrer volum de l’*Obra completa: Encuesta sobre formación profesional. Análisis y comentario* (1969).³⁰ Es tracta d’una recerca realitzada entre els alumnes de l’Escola Tècnica Professional del Clot que Comín va realitzar a partir del curs 1965-1966.³¹

Comín, professor de l’escola professional del Clot, tal com ja hem indicat, es va plantejar la importància de conèixer les condicions econòmiques, socials i culturals dels alumnes i les seves actituds, motivacions, aspiracions, mentalitat i expectatives com a condició indispensable per millorar la formació que, segons el seu criteri, no estava adequada al context i realitat de l’alumne. En les consideracions finals d’un informe preliminar sobre les dades obtingudes el primer any i pensades per a un curs dirigit a professorat de centres de formació professional dels Jesuïtes, Comín planteja diversos elements per situar-se “*ante la realidad social, laboral y humana de nuestros alumnos, para enfocar los problemas pedagógicos y culturales, partiendo de esta*

30. Vegeu: COMÍN, Alfonso C. *Encuesta sobre formación profesional. Análisis y comentario. Obra completa*. Volum VII. Barcelona: Fundació Comín, 1994, p. 239-327.

31. La documentació relacionada amb aquesta recerca es troba a l’arxiu personal d’Alfonso C. Comín, custodiat per la Fundació Comín i, actualment, en fase de catalogació definitiva. En les carpetes núm. 53, 200 i 201 hi hem consultat les enquestes i informes relacionats amb aquesta recerca iniciada el curs 1965-1966, que es va continuar durant els cursos següents: 1966-1967, 1967-1968 i 1968-1969. Més concretament, en la carpeta 201, s’hi troba el document *Encuesta alumnos curso 1965-66 de la E.T.P. Clot*, que va servir de base per a l’informe definitiu i que utilitzarem per a les reflexions següents. La primera edició de l’enquesta es va realitzar sobre una mostra de 314 alumnes del centre als quals es va passar un qüestionari de cinquanta preguntes agrupades en els blocs següents: dades bàsiques, situació familiar, actitud davant l’escola i els estudis, motivacions i aspiracions, treball actual (empreses, sou, condicions, etc.), actitud social (sentit de solidaritat, qüestions sindicals, valors socials, nivell de consciència de classe), temps lliures i escala de valors.

realidad y no simplemente de criterios fijos y rígidos, o de prejuicios, que nos llevan a conducir tanto nuestra pedagogía como nuestras relaciones con ellos según posiciones subjetivas e invariables".³² Es tracta, doncs, d'elaborar una proposta formativa que parteixi de la realitat concreta –una praxi arrelada al context– i que, segons les pròpies paraules, constitueixi "*una pedagogía adecuada y eficaz para formar personas según los criterios expuestos*".

A partir dels resultats de l'enquesta, la resposta educativa a la realitat concreta dels alumnes havia de considerar els factors següents: la naturalesa obrer – estudiant, les limitacions en els horaris, els desplaçaments, la manca d'acompanyament cultural (un 90 % dels alumnes tenien pares sense estudis), les escasses condicions per a l'estudi en l'ambient familiar i la major o menor preocupació sindical.

La proposta pedagògica havia d'orientar la formació dels alumnes de l'escola, joves obrers de procedència majoritàriament immigrant, vers la cultura en un sentit ampli, més enllà de l'acumulació de coneixements. Aquesta cultura havia de tenir tres principis bàsics: 1) una cultura que porti a l'acció; 2) una cultura que no porti a l'abandonament de classe (en paraules seves, al "*desclasamiento*"); i 3) una cultura contraposada a la cultura burgesa. L'objectiu explícit havia de ser la "*acción solidaria y responsable de los problemas de los oprimidos*".³³ En definitiva, es tractava d'analitzar i valorar, tal com destaca García-Nieto, què aportava la formació professional a la cultura obrera i al progrés social col·lectiu.³⁴ Davant d'aquest plantejament no podem evitar la connexió amb la pedagogia desenvolupada a l'escola de Barbiana per Lorenzo Milani i concretada en la coneguda *Carta a una mestra*, publicada l'any 1967. L'anàlisi d'aquest paral·lelisme podria ser objecte d'una interessant reflexió que escapa a les possibilitats i limitacions d'extensió d'aquesta comunicació.

L'any 1969, a partir de les dades obtingudes en els cursos anteriors i des del curs 1965-1966, Comín aprofundia en les conclusions prelimi-

32. COMÍN, Alfonso C. *Encuesta alumnos curso 1965-66 de la E.T.P. Clot*. Document mecanografiat i no publicat, (s. a.), p. 6. Aquest document va servir de base per a la redacció de l'informe de l'any 1969, publicat en el volum VII de l'*Obra completa*.

33. COMÍN, Alfonso C. *Encuesta alumnos curso 1965-66 de la E.T.P. Clot*, p. 2.

34. GARCÍA-NIETO, Juan. "*Introducción: dos escritos inéditos*", dins COMÍN, Alfonso C. *Obra completa*, vol. VII. Barcelona: Fundació Comín, 1994, p. 231-237.

nars i constatava una separació substancial entre la vida de la fàbrica i la vida escolar. Lamentava la impossibilitat que els alumnes poguessin compensar les limitacions dels horaris d'una escola nocturna amb la intensificació de la pròpia anàlisi i reflexió sobre “*lo que le está sucediendo en la empresa y en la vida civil y social*”. Segons ell, això impedia l'arrelament de la formació professional en una autèntica cultura obrera dinàmica i creadora.³⁵ Malgrat tot, Comín constata que “*los esfuerzos realizados para dar una mejor formación social parecen haber dado sus frutos*”.³⁶

Ignasi Riera, que va coincidir amb Comín en l'equip docent de l'ETP del Clot, ens ofereix una valoració global del seu pas pel centre i de la repercussió dels estudis i anàlisis realitzats:

“El seu prestigi d'enginyer industrial va permetre-li de trencar la barrera entre tècnics i humanistes. Gràcies a ell vam poder assajar la reconversió de les assignatures dites secundàries (llengua, geografia econòmica, *seguridad e higiene en el trabajo*, religió) en veritables aportacions culturals. (...) Però també –i molt especialment– l'Alfons va col·laborar en la revisió de tots els programes de ciències i en les vinculacions entre cursos teòrics i pràctiques de taller. (...) Com a sociòleg, a més, l'Alfons Comín va estudiar la problemàtica d'una escola de formació professional nocturna”.³⁷

5. A tall de conclusions: la cultura i el camí de la cohesió social en l'obra escrita de Comín

“*El crecimiento de una nación, como el del hombre, se realiza en todos los planos, y nunca será humano sacrificar una parte en favor de la otra. Por ello el mundo que a sí mismo se llama civilizado debería reflexionar si en su progreso no se han desarrollado desmedidamente algunos de sus elementos a costa del aborto de otros*”. (Comín, 1959)³⁸

35. COMÍN, Alfonso C. *Encuesta sobre formación profesional. Análisis y comentario. Obra completa*. Volum VII. Barcelona: Fundació Comín, 1994, p. 322-323.

36. COMÍN, Alfonso C. *Op. cit.*, p. 320.

37. RIERA, Ignasi. “ETPC”, *Taula de Canvi*, núm. 3 extra, juny 1981, p. 54-56.

38. COMÍN, Alfonso C. “*El desarrollo de los pueblos*”, dins *Obra completa*, volum

En els apartats anteriors hem intentat una aproximació i lectura pedagògica de l'obra de Comín sense esgotar, ni de bon tros, totes les possibilitats que una obra tan àmplia i extensa ens ofereix. Més enllà de l'aproximació a una obra i un pensament individuals, la relectura de Comín ens pot servir també per comprendre les aportacions i reflexions pedagògiques d'una línia del pensament socialista a Catalunya: el corrent del socialisme marxista –caracteritzat com a marxisme crític– desenvolupat en la dècada de 1970-1980.

En relació amb la cohesió social hem fet emergir algunes direccions que, des de la perspectiva marxista i cristiana de Comín, havien de ser objecte d'acció i compromís en el context del seu temps. Les direccions més remarcables serien la superació de la divisió entre vencedors i vençuts com a conseqüència de la guerra civil i la dictadura posterior, les relacions entre la població immigrada i la població autòctona i el diàleg entre les diverses cultures i comunitats lingüístiques, i la superació del conflicte històric entre marxisme i cristianisme, és a dir, les lluites ideològiques. En les tres direccions, Comín va pensar-hi, actuar-hi i desenvolupar el compromís personal i social.

En les línies finals d'aquesta comunicació voldríem destacar la rellevància del factor cultural en el pensament de Comín i la interpretació que ens ofereix de la cultura, un element que fonamenta també el pensament pedagògic de l'autor. En aquest punt hi ha coincidència de diversos autors amb perspectives diferents en l'aproximació a Comín. Josep M. Castellet ho explicita dient que “el discurs cultural, entès d'aquesta manera (com a procés dinàmic d'acumulació i interpretació històrica), adquireix el sentit comunitari que va omplir la vida de l'Alfons: ho abraça tot i ens implica a tots”.³⁹ González Casanova defensa que “*del conjunto de su obra se desprende, con la misma naturalidad de su persona, que existe para él y para nosotros, sus lectores, un espacio libre y común, donde el proceso continuo de la realidad, la Historia humana, se forja y al forjarse adquiere su fundamento, no*

V. Barcelona: Fundació Comín, 1989, p. 179-185. Es tracta d'un article publicat a *El Ciervo*, novembre de 1959.

39. CASTELLET, Josep M. “Alfons Comín, un discurs interromput”, dins *Seductors, il·lustrats i visionaris. Sis personatges en temps adversos*. Barcelona: Ed. 62, 2009, p. 182.

filosòfico, sino real. Se trata de un espacio que bien podría recibir el genérico nombre de cultura".⁴⁰

La cultura esdevé l'espai real en el qual són possibles la comunicació (la paraula i el diàleg), la pràctica (el compromís i el desenvolupament personal i comunitari) i el procés de transformació (la ruta). La cultura, el quart pilar que ja havíem esmentat en un apartat anterior, és l'espai de l'educació on l'intel·lectual ha de mostrar i demostrar una vocació educadora: "*En tales circunstancias es imperativo y urgente insistir en la función del intelectual y recalcar el compromiso que tiene contraído. Es en estas condiciones cuando le corresponde, tanto por responsabilidad como por privilegio, salvar del exterminio la tradición del humanismo, la tradición y el progreso, que constituye el legado más valioso de toda la historia de la humanidad*".⁴¹

Si el pensament creatiu i crític de Comín s'hagués perllongat en el temps, malgrat les contradiccions inherents a tot pensament valent i dinàmic, és ben segur que el concepte cohesió social integraria el seu univers conceptual i que hi hauria teixit una xarxa de relacions amb els conceptes de cultura i educació per tal que, com expressa la cita que encapçala aquest darrer apartat, el desenvolupament personal i social es realitzés en totes les dimensions perquè "no és humà sacrificar una part en favor de l'altra"

40. GONZÁLEZ CASANOVA, José A. "*Alfonso Comín o la tradición revolucionaria*", dins COMÍN, A. *Obra completa*, volum VII. Barcelona: Fundació Comín, 1994, p. 678.

41. COMÍN, Alfonso C. "*El acceso a la cultura*", dins *Obra completa*, volum VI. Barcelona: Fundació Comín, 1992, p. 17-45. Text d'una conferència pronunciada en el Col·legi d'Advocats de Barcelona l'any 1961.